

II.

A. G. Spangenberg's Besøg i København 1733.

Blandt Zinzendorfs hengivne Venner indtager Spangenberg en fremragende Plads²⁾. Hans Ophold i København i Efteraaret 1733 har kirkehistorisk Betydning, fordi han sikkert har draget adskillige af den opvakte Forsamling nærmere til Herrnhutismen eller vel endog til Separatismen. Men da hans Ophold her omtrent faldt sammen med Stolbergs, der hos Kongen og Hoffet havde den modsatte Virkning, saa kunde han dog ikke udrette noget hos de Styrende for at tilvejebringe en forsonligere Stemning overfor Zinzendorf. Anledningen til hans Komme var følgende:

Den 21. Maj 1733 kom til Herrnhut et Tilbud fra Overkammerherre C. A. v. Plessen, der blev af Betydning for den Virksomhed af Brødremenigheden paa de dansk-vest-indiske Øer, som allerede var indledet ved Herrnhuterne

²⁾ Om hans Levned se Risler, *Leben Spangenberg's*. Th. Fliehn, *Buch der Märtyrer u. andrer Glaubenszeugen der evang. Kirche* IV, 1091 ff.

Leonhard Døbers og David Nitschmanns tidligere Besøg her. Plessen havde nemlig købt Jord til sex Plantager paa den af det vestindisk-guineiske Handelsselskab nys erhvervede Ø St. Croix og tilbød nu ikke blot paa sin Bekostning at sende en Koloni af herrnhutiske Sødskende til St. Croix, for at de skulde lede Anlægget af hans Plantager, men lovede dem ogsaa, at de dér skulde faa frit Lov til at danne en Menighed og have fuld Samvittighedsfrihed; til-lige kunde de saa arbejde for Negrenes Omvendelse. En-delig udtalte Plessen den Tanke, der netop paa denne Tid maatte falde i god Jord, at Herrnhuter-Menigheden maaske ogsaa paa denne Maade kunde sikre sig et Tilflugtssted, hvorhen hele Menigheden kunde drage, hvis det stadig voxende Fjendskab umuliggjorde dens Forbliven i Hjemmet.

Netop som Sagen forhandlede i Herrnhut, kom David Nitschmann tilbage fra Vestindien og fortalte om Forhol-dene der. Og trods Indvendinger fra Zinzendorfs Side, der klart saa Faren ved at blande »Handel for Næring« og Missionsarbejde sammen, vedtog Menigheden, at man skulde følge Plessens Opfordring. Det blev bestemt, at de, der ønskede at drage afsted, skulde melde sig; men først efter en grundig Forhandling med hver enkelt fik de Lov til at komme med.

Det er mærkeligt at se den Iver og Varme for Mis-sionssagen, der nu raadete i Herrnhut; thi det var ikke Tanken om at kolonisere en fjærn Ø, der drog dem; det var Missionshaabet, der besjælede alle de 18 »Sødskende« — 4 Ægtepar, 6 gifte Mænd, (hvis Hustruer blev hjemme) og 4 ugifte Brødre — der forlod alle Ting, for at drage ud over Verdenshavet og tjene Herren i ukendte Egne. Ledsagede og ledede af Mag. A. G. Spangenberg drog de d. 20 Aug. 1733 afsted fra Herrnhut og naaede efter forskellige Hændelser d. 13. Sept.¹⁾ til København, hvor de blev modtagne med aabne Arme af de opvakte.

¹⁾ I Rislers Leben Sp.'s S. 81 staar urigtigt d. 14de.

En Række Breve fra Spangenberg til Zinzendorf fortæller os om deres Ophold her og om Forholdene i København paa dette Tidspunkt¹⁾.

Spangenberg og Tobias Leupold aflagde kort efter Ankomsten Besøg hos Professor Reuss²⁾ der modtog dem »meget hjerteligt«. I Vajsenhuset lærte Spangenberg Hr. Ewald at kende og talte ogsaa her med Præsten P. N. Holst, der jo nylig var suspenderet paa Grund af sin Tale om Skriftestolens Fordærvelse. Spangenberg, hvis Fordrivelse fra Halle skyldtes lignende Anskuelser, har fuldt ud kunnet sympatisere med ham. Han beklager sig over, at Ole Hersleb, »Kristi Vidne«, var rejst bort, saa han ikke kunde, som han skriver, »gratulere ham til hans Ære (thi han er afsat, fordi han ikke vil gøre, som Verden vil have) Han er brudt op herfra, og er rejst til Halle og derfra til Herrnhut; derved har han, efter hvad Overkammerherren siger, i København vakt megen Bevægelse mod Herrnhut og faaet Folk til at tale om, at Herrnhut skulde være Skyld i al den Uro, som er opstaaet her ved ham«. Da Hersleb før sin Afrejse havde ordnet, at Brødrene kunde bo i hans Hus, formaner Spangenberg »de kære Hjertensbrødre« i Herrnhut til at øve Gengæld ved at »modtage Hersleb hjerteligt og vise ham dobbelt Ære og Kærlighed«³⁾.

De herrnhutiske Brødre var strax efter deres Ankomst

¹⁾ Brevene (A. W.) er tildels benyttede af Risler: *Leben Sp.'s* S. 81 ff.

²⁾ Om dennes tidligere Forhold til Spangenberg se Kh. Sml. 5. IV, 771.

³⁾ Til de Efterretninger om Ole Hersleb, som er meddelt foran S. 164—201 og 360—66 kan endnu føjes følgende. I Hjørlande Sogns Kirkebog findes antegnet: 1737 d. 7. Sept. blev holdt Trolovelse mellem Hr. Ole Hersleb og Birte Niels-Daatter Rafn. De copuleredes d. 24. Sept. samme Aar (Landsarkivet). Præst i Hjørlande var den Gang Hr. Frederik Quist (der endte som kgl. Konfessionarius); formodentlig har han været en Ven af Hersleb, ligesom han ogsaa tilhørte Pietismeu. I Personalhistoriske Bidrag vedkommende Danmarks og Norges Geistlighed, ved J. C. L. Lengnick (Kbh. 1858) S. 24, er Notitsen om Herslebs Giftermaal allerede publiceret, men det urigtige Fornavn (Otto), som dér er givet Manden, har bragt Forvirring. H. F. R.

flyttede ind i Herslebs Bolig. Her begyndte de københavnske Opvakte allerede den første Dag at besøge dem, hvorfor Spangenberg udtaler Haabet om, at »Herren vil skænke os en Velsignelse og dertil en Smule Lidelse«.

Af Overkammerherre Plessen blev Spangenberg og Tobias Leupold, som rimeligt var, meget venligt modtagne. Plessen erklærede overfor dem, at han »satte Menigheden i Herrnhut meget højt«, og at han »havde en særlig Tillid til, at meget godt vilde blive udrettet ved dens Færd mellem de sorte«.

Af de københavnske Forhold giver Spangenberg (14/9 33) følgende Skildring: »Alt er i Bevægelse. Mørket op-røres og vil ikke taale Lyset, men udretter derved ikke andet, end at man bestandig mere, tydeligere, klarere og renere ser Lyset skinne. Der aabenbarer sig i de Sjæle, vi finder her, en Hunger efter Sandheden og en skjult Længsel efter Lidelsernes Samfund med Brødrene i Kristus«.

Den 19de Sept. skriver Spangenberg: »Brødrenes Op-hold her er tilvisse til Velsignelse. Vi have dagligt Besøg af mange og finde Hjerterne hungrige og villige. Vor Menighed staar her i stor Estime, uagtet de halleske Beskyldninger ogsaa ere komne hertil. Min Person er meget forhadet hos Verden. Brødrene elske mig, men de, som staa i nogen Connexion med Hoffet, saa' helst, at jeg kunde komme til dem om Natten, ligesom Nicodemus til Kristus«. Dernæst omtaler Spangenberg, at Kongen ventes tilbage fra Norge paa Tirsdag (3: d. 22. Sept.) og fortsætter saa: »Alle frygte, hvorledes det skal gaa in ecclesiasticis Thi Kleresiet er alvorlig bestemt paa at forstyrre dem, der ikke vil ære Tjenerne. Men de andre, som kunne udrette noget hos Kongen, vilde gerne føre Sagen saaledes, at man ikke gør ham utilbøjelig for Guds Sag (von der Sache Gottes abgeneigt)«.

To Dage efter (21. Sept.) fortæller Spangenberg, at Hallenserne skriver om de herrnhutiske Brødre til København. Han havde selv efter Indbydelse været Gæst hos

Grev Reuss VI, der havde forelæst ham forskellige Spurgsmaal, hvoraf det fremgik, at man havde skrevet »naragtige Ting« om Brødrene. Endvidere meddeler han, at »Kongen kommer i Morgen«¹⁾ og »Hr. Gr[even] af W[ernigerode] ventes en af de første Dage«. Med de københavnske Præster er Spangenberg ilde tilfreds: »Den herlige Forestilling, som Du tidligere har givet mig om de fromme Herrer her, passer ikke paa Originalerne, som jeg nu har set med mine Øjne og hørt med mine Ører. Kære Broder! Din Kærlighed haaber alt, men bliver ofte bedragen!« — »Det staar mellem Frygt og Haab, hvorledes alt vil løbe af, naar Kongen kommer tilbage«. Endnu fortæller Spangenberg, at han den følgende Dag er indbudt til Middag hos Grev Lynar, hvortil han føjer: »men jeg veed, at han er ilde tilfreds med os propter Hallenses«.

Spangenberg og de andre Herrnhutere havde indrettet sig saaledes i København, at de kunde afslutte Dagen med en Aftenforsamling. Men i denne ønskede ogsaa deres Venner at deltage, og efterhaanden kom flere og flere til: »Borgere, Studenter, Lærde, Soldater, Politibetjente og andre«. Følgen var, at disse Forsamlinger begyndte at vække Opmærksomhed, saa at Overkammerherre Plessen maatte raade Brødrene til omhyggelig at vogte sig for at bringe Larm. Plessen havde hørt, at Pastor Hersleb var rejst til Herrnhut, og dette oprørte Folk mod Brødrene. Spangenberg maatte saa love Plessen, at de ej skulde blande sig i Stridighederne; men han kunde dog ikke undlade at minde Plessen om, at Herren vilde bringe Sværd, ikke Fred; og naar Brødrene nu handlede i Enfold, og der alligevel opstod Larm, maatte man huske paa, at det ikke kunde være anderledes med de troende. Dette indrømmede Plessen, idet han mindede om Hedningens Ord om en retfærdig paa Jorden.

Da der imidlertid stadig kom flere i Forsamlingerne,

¹⁾ Kongen kom først d. 23. Sept. Holm, II, 754.

bestemte Brødrene selv at indskrænke Adgangen til disse, og Søndag Aften d. 27. September (nogle Dage efter Kongens Hjemkomst fra Norge) meddelte de i en stor Forsamling de tilstedeværende, hvad deres Tanke med Forsamlingerne egentlig var. Vi sagde, skriver Spangenberg, at »vi holdt vor Bedetime for at bestyrke os selv i det gode; det plejede vi ganske enfoldigt at gøre, og kun at tale om, hvad vi havde erfaret i Hjertet; denne Vane havde vi haft i Herrnhut og undervejs ikke opgivet den hverken i Værtshusene eller paa Skibet; her i København havde vi baaret os ad paa en lignende Maade, og ikke ladet os hindre ved Tilstedeværelsen af nogle, som havde besøgt os som gode Venner; efter Haanden var der nu kommet mange, om hvis Hensigt og Forhold vi intet vidste, og derfor maatte vi befrygte, at der kunde komme Uorden ud deraf; vi var imidlertid Gæster i København, og vilde hverken foranledige Uorden eller holde offentlige Prædikener, tilmed da der her ikke savnedes Lejlighed til at faa Sandheden at høre; derfor bad vi Forsamlingen skilles. Vilde nogen besøge os og komme til os om Dagen, da vilde vi altid være rede. De vilde altid kunde træffe een af os, og have større Velsignelse af en Samtale paa Enkeltmandshaand, i hvilken vi kunde gøre Regnskab for vort Haabs Grund og bedre lære deres Tilstand at kende. Vi havde dog ikke i Sinde at lade Venners og Bekendtes Nærværelse hindre vor Bedetime. Grunden til vor Erklæring var den, at vor Menigheds Hensigt ikke var at lave Opvækkelse, Uro, Bevægelse og Larm paa et Sted, hvor vi ikke kunde bygge videre, men derimod at føre alt rigtigt til Grunden (alles recht zu Grunde zu führen)«. — Fra nu af gav Brødrene kun nogle faa af deres Bekendte Adgang til deres Aftenforsamlinger. Den Omstændighed, at en Student, der en Aften indfandt sig, endte med at skælde dem ud, viste dem, hvor nødvendig denne Indskrænkning var.

Paa denne Tid forhandlede mellem Brødrene, om de skulde gaa til Alters, »forat overbevise vore Anklagere om,

at vi ikke foragte Sakramentet«. De var fuldt enige om, at »de ikke vilde gaa sammen med den store Hob, da de allerede udgjorde en Menighed for sig, der kendte hinanden og rettede sig efter Herrens Ord«. Ligeledes var de enige om, at de ikke vilde gaa til Privat-Skriftemaalet (Ohrenbeicht) og Privat-Absolutionen, der i den lutherske Kirke, mente de, kun var for de forskrækkede og ængstede Samvittigheder, der ej kunde tro paa nogen Tilgivelse, mens Gud havde givet dem selv et glad og let Hjerte. De kastede da Lod, om de skulde spørge Bluhme til Raads, og da Loddet svarede Ja, forelagde de ham Sagon. Bluhme fandt ikke, at det vilde være uevangelisk, om Skriftemaalet og Absolutionen udelodes; det samme fandt Sted i Strassburg, Berlin o. fl. a. Steder; heller ikke vilde han have noget imod, at de gik alene til Alters; det var hverken stridende mod Ritualet eller Sædvanen. Men da der netop i Øjeblikket var saa megen Larm angaaende Absolutionen, vilde han dog først tale med Konfessionarius Frawen og Kongen om Sagen. Bluhme rejste saa til Fredensborg og skrev herfra, at enten maatte Brødrene holde sig til Ritualet eller ogsaa søge en speciel Dispensation af Kongen gennem Overkammerherren. Da de imidlertid ikke vilde gøre nogen af Delene, synes deres Forehavende ikke at være blevet til noget.

Imidlertid vedblev deres Forsamlinger at vække Opmærksomhed. Engang sendte Plessen Bud, at de maatte ikke holde Forsamlinger, hvortil Spangenberg svarede, at de skulde nok undgaa at vække Uro; en anden Gang tilbød Politimesteren at beskytte Spangenberg, hvilket denne dog afslog, og Tilstrømningen var stadig stor. Den 31. Oktober skriver Spangenberg herom følgende: »Til vore Sangmøder (Singstunden) indfandt der sig nylig igen saa mange fremmede, at vor Stue nær var bleven for lille. Der kom ogsaa saa mange Kvinder til vore Søstre i Kamret ved Siden af Stuen, at de knap nok kunde staa derinde.

Men da vi var bange for Uorden, ihvertfald ikke vilde paadrage os et ondt Skin, saa lod vi ikke mere nogen af Kvinderne komme ind, men hvis det skete, at der kom nogen om Aftenen, saa gik de ind i et aparte Værelse med vore Søstre og talte, sang og bad med hinanden der. Det gav os Lejlighed til rigtig tydelig at kunne forklare vor Mening om de blandede Forsamlinger, hvor de er vante til at danne ligesom brogede Rækker. Thi det er en slet Vane, de har, at de alle gaar mellem hinanden, Brødrene finde mest Opbyggelse hos Søstrene, og Søstrene opbygger sig helst ved Brødrene. Ellers er Herren hos os med sin Velsignelse og Naade og Sandhed«.

Under sit Ophold i København havde Spangenberg theologiske Konferencer med Grev Stolberg, som samtidig opholdt sig her. Formodentlig havde flere været tilstede som Tilhørere, deriblandt i alt Fald den ved det danske Hof nys ansatte unge Grev Henrik (VI) Reuss, der i et Brev af 15. Okt. 1733 fortæller sin Ven, Grev v. Castell om hvorledes det var gaaet: »Angaaende Grev Zinzendorfs Forhold er jeg bleven tilstrækkelig oplyst af Grev Stolberg; tillige har jeg været tilstede ved de Forhandlinger, denne har haft med Hr. Spangenberg. Jeg har beundret den Grundighed og Mildhed (*douceur*), hvormed de har disputeret, og jeg er overbevist om, at det ikke vil være uden Virkning«¹⁾. Grev Reuss tilhørte samme pietistiske Retning som Stolberg, og det har altsaa været hans Haab, at dennes Argumenter skulde have Indflydelse paa Spangenberg's kirkelige Holdning, hvorom vi dog ikke vide noget. I følgende Brev til Zinzendorf, som Stolberg skrev kort efter sin Hjemkomst til Wernigerode, berører han Samtalerne med Spangenberg, men uden at omtale, at de bragte noget Resultat. Som sædvanlig benytter Stolberg Lejligheden til at give Zinzendorf nogle Formaninger, og det just ikke i de sagtmødigste Ordlag.

¹⁾ Se foran, S. 352.

Stolberg til Zinzendorf.

Hochgebohrner Graff,
Hochgeehrter H. Vetter.

Ew. Lbd. Schreiben vom 24te 8br. habe wohl erhalten, und mit H. Spangenberg in Coppenhagen einige mahl gesprochen, bedaure nur, dass Ew. Lbd. sich in ein und andern nicht besser fassen mögen, und sich vor unschuldig halten wollen, da mich das jenige, was ich nun selbst gehöret, als was aus Dero Briefen an Herr Abt-Steinmetzen¹⁾ und Urspergern²⁾ gesehen, völlig von Ihrer Beschaffenheit überzeugt. Gott erbarme sich über Ew. Lbd. nach seiner Barmhertzigkeit. Beykommende beyde paquete in dieser Schachtel haben mir Ihro Hoheit Princess Charlotte und die Fräulein Hoffmeisterin von Holtz [o: Holstein] gegeben, Ew. Lbd. zuzusenden. Es haben sich die paquete in meiner Chatoul ein wenig gerieben, welches nicht übel zu nehmen bitte. Übrigens empfehle Ew. Lbd. göttl. Schutzes und verharre

Ew. Lbd. Ergebenster Vetter und Diener
Wernigerode d. 18te 9br. 1733. *C. E. G. z. St.*

Det havde været Spangenberg's Ønske at forblive i København indtil hans Ledsageres Afrejse til Vestindien, for indtil det sidste at være dem til Bistand med Raad og Daad; men det blev ham ikke forundt. Da han nemlig under Haanden blev underrettet om, at det var Kongens Villie, at han skulde begive sig bort, maatte han rejse tilbage, efter at han alvorlig havde formanet sine Rejsefæller til ved en Evangeliet værdig Vandel at modbevise de ufordelagtige Rygter, der vare udbredte om Herrnhut³⁾. Spangenberg's Afrejse fandt Sted 5. Nov. 1733⁴⁾.

Den 21. Nov. s. A. skrev Grev Christian Rantzau fra Christiania til en Ven, der rejste i Udlandet: »En vis Spangenberg, Professor fra Halle, hvor han havde gjort sig forhadet (odieus) ved besynderlige Anskuelser, har op-

¹⁾ Abbed i Kloster Bergen. ²⁾ Senior i Augsburg.

³⁾ Th. Flieðner a. Skr. IV, 1096. ⁴⁾ Kh. Sml. 5. IV, 327.

holdt sig nogen Tid i Kjøbenhavn; men han er rejst derfra for ikke mere at vende tilbage¹⁾.

Efter at Spangenberg saaledes for stedse havde forladt København, fik hans Ophold her en mindre blid Omtale i et af de Indlæg, som de ortodoxe Præster indleverede til den i Anledning af de kirkelige Stridigheder nedsatte Kommission, hvor Præsten Kaasbøll ytrede om ham, at skjønt han — jaget fra Halle paa Grund af sin Separatisme, og Præsten Wilhelm Löber har udgivet en Prædiken med en mærkelig Fortale imod ham, da han med sit Tilhæng rejste til København — saa er han dog uagtet alt dette her bleven modtaget som en Guds Engel; her blev det tilladt ham at opholde sig længe; her holdt han sine Forsamlinger; her saaede han sin Sæd, og man kan ikke formode andet, end at der vil fare Ugleunger ud af de Basiliskæg, som han har lagt.

Sandheden i dette Angreb er vel nok den, at Spangenbergs Ophold her ingenlunde har bidraget til at berolige den stærkt bevægede Stemning blandt de opvakte, men snarere har fremskyndet adskillige urolige Aanders, og navnlig P. N. Holsts, Brud med Statskirken²⁾. For øvrigt er det jo bekjendt, at Spangenberg senere blev en af Brødre-menighedens mest tiltalende og fortjente Ledere, hvis »Idea fidei fratrum« endnu sættes højt.

¹⁾ Danske Saml. 2. R. II, 345.

²⁾ Kh. Sml. 5. IV, 327.